

BARIERE ÎN AUTOREPREZENTAREA PERSOANELOR CU DIZABILITĂȚI DIN REPUBLICA MOLDOVA

Natalia COJOCARU, doctorandă,
Universitatea de Stat din Moldova

<https://orcid.org/0000-0002-6293-7785>, natalia.cojocaru1978@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.36004/nier.cdr.V.2023.17.31>

Abstract. *The article explores key obstacles faced by people with disabilities from the Republic of Moldova when engaging in self-advocacy, including discriminatory policies, stigma, accessibility issues, resource limitations, lack of support networks, power imbalances, and personal factors. Self-advocacy is pivotal for persons with disabilities, enabling them to express their needs, preferences, and rights, fostering individual empowerment and reshaping societal norms and policies. However, persistent systemic, attitudinal, and environmental barriers impede effective self-advocacy. The article also presents practical solutions to enhance self-advocacy within the Moldovan disability community, including inclusive policies, awareness raising, support networks, and self-advocacy education. By examining the barriers and proposing solutions to self-advocacy for people with disabilities, this article contributes to a growing body of knowledge that seeks to advance the rights and well-being of this marginalized population. It underscores the importance of recognizing the agency and voice of individuals with disabilities and advocates for a future where self-advocacy is not just a possibility but an inherent right for all. Furthermore, this article introduces an innovative dimension by scientifically substantiating the barriers and solutions specific to self-advocacy for people with disabilities. This unexplored area in Moldovan specialized literature draws on extensive research, including literature reviews, in-depth interviews with civil society representatives, and group discussions involving individuals with disabilities.*

Keywords: *Disability, self-advocacy, barriers, solutions, empowerment, agency, social inclusion*

JEL: D63

UDC: 364.61 (478)

Introducere. Autoreprezentarea constituie un aspect fundamental al drepturilor persoanelor cu dizabilități și al incluziunii sociale ale acestora. Autoreprezentarea conferă persoanelor cu dizabilități puterea de a-și exprima nevoile, preferințele și drepturile în mod independent, generând un impact diversificat, atât la nivel individual, prin împuternicirea și îmbunătățirea calității vieții persoanelor cu dizabilități, cât și la nivel social, prin transformări semnificative la nivelul atitudinilor societății, politicilor și accesibilității.

Cu toate acestea, numeroase bariere sistemice, de atitudine și de mediu împiedică în mod persistent capacitatea persoanelor cu dizabilități de a se autoreprezenta în mod eficient. Principalele obstacole cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în procesele de autoreprezentare, se referă la: politici și legislație

discriminatorie, stigmatizare, infrastructură fizică și informațională inaccesibilă, acces limitat la resurse, lipsa rețelelor de sprijin, dezechilibre de putere, factori personali, precum lipsa sau insuficiența abilităților de autoreprezentare, nivel redus al încrederii în sine, abilități de comunicare limitate etc.

Metodologie. În elaborarea articolului a fost realizată o amplă analiză a literaturii de specialitate în domeniul dizabilității, cu accent pe bariere în autoreprezentarea persoanelor cu dizabilități și soluții pentru depășirea acestora. Racordarea problematicii analizate la contextul național a fost posibilă prin rezultatele obținute în urma discuțiilor de grup cu participarea autoreprezentanților, totodată fiind asigurat și principiul unei cercetări incluzive. Analiza bibliografică și discuțiile de grup au fost completate de rezultatele interviurilor aprofundate realizate cu experți în domeniul dizabilității – reprezentanți ai organizațiilor societății civile, părinți și persoane de suport ale persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova. Articolul oferă o analiză bibliografică a contribuțiilor cercetătorilor din Occident, SUA și din Republica Moldova.

Rezultate. În literatura de specialitate din domeniul dizabilității un aspect crucial îl reprezintă modul în care **cadru legal și de politici** al unei țări poate împiedica sau facilita capacitatea de autoreprezentare a persoanelor cu dizabilități. Această problemă poate lua mai multe forme: existența unui cadru legal discriminatoriu, lipsa reglementărilor legislative necesare sau lipsa mecanismelor de implementare a unei legislații bine concepute. Exemplele de mai jos clarifică aceste aspecte. Astfel, *existența unor prevederi legale discriminatorii* care limitează direct sau indirect drepturile și/sau oportunitățile persoanelor cu dizabilități constituie o barieră importantă pentru autoreprezentare. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie prevederile legale în materie de capacitate juridică a persoanelor cu dizabilități. Potrivit (Shogren et al., 2018) constrângerile impuse de mecanismele de substituire a deciziei persoanei (tutela), limitează capacitățile persoanelor cu dizabilități de a lua decizii și de a se autoreprezenta. (Andriuța, 2018) menționează că în Republica Moldova au fost înregistrate evoluții pozitive în acest sens. Instituția de declarare a incapacității persoanei a fost abrogată în anul 2017, fiind introduse o serie de măsuri alternative de ocrotire judiciară a persoanei care nu poate, în mod deplin, conștientiza acțiunile sale sau exprima propria voință. În același timp, potrivit autoarei, dar și conform rezultatelor interviurilor cu reprezentanții OSC și a persoanelor de suport a persoanelor cu dizabilități, deși au fost eliminate aceste bariere, dreptul la autoreprezentare continuă să fie încălcat sau nerespectat în Republica Moldova.

Un alt mod prin care cadrul legal poate crea impedimente în autoreprezentarea persoanelor cu dizabilități îl reprezintă *lipsa unor prevederi legale necesare*. Un exemplu în acest sens îl constituie carențele cadrului legal în reglementarea accesibilității (Colker & Milani, 2015), care descriu modul în care lipsa de reglementare a unor cerințe și standarde de accesibilitate pentru spații publice, transport, tehnologii, comunicare și informații, poate limita participarea persoanelor cu dizabilități în procesele electorale. Adicional, lipsa unor reglementări care să asigure o reprezentare adecvată a persoanelor cu dizabilități în organismele de luare a deciziilor, în procesele legislative sau în dezvoltarea politicilor pot afecta capacitatea persoanelor cu dizabilități de a se angaja în procesul democratic. Aceste

bariere pot afecta și calea politicianilor în demersul lor politic, care le va afecta ulterioară și carieră. În același timp, lipsa unor prevederi legale necesare, pot crea premise pentru pledoarie și autoreprezentare, pentru persoanele cu dizabilități. Din perspectiva participării politice a persoanelor cu dizabilități din Republica Moldova, eforturile de pledoarie și autoreprezentare în contextul ultimelor procese electorale au condiționat modificări ale cadrului legislativ, cu impact pozitiv asupra participării acestei categorii de persoane în scrutinele electorale.

O altă formă în care legislația poate împiedica autoreprezentarea persoanelor cu dizabilități se referă la lipsa *mecanismelor de implementare* a cadrului legal (Lawson & Gooding, 2005). În lipsa unor mecanisme solide de aplicare a legii sau dacă plângerile legate de dizabilități nu sunt abordate în mod eficient, persoanele cu dizabilități pot considera dificil să-și afirme drepturile, fapt care se soldează cu eșec în promovarea egalității de șanse, în asigurarea participării depline și includerii persoanelor cu dizabilități în toate aspectele vieții sociale, economice și politice. În Republica Moldova, există multiple domenii în care lipsesc mecanismele de implementare a cadrului legal (un exemplu este cel al asigurării unui acces eficient al copiilor și tinerilor cu dizabilități la serviciile de consiliere și ghidare în carieră, și ulterior pe piața muncii (Cojocaru et al., 2021).

Legislația Republicii Moldova se bazează pe standardele internaționale în materie de drepturi ale persoanelor cu dizabilități. Modificările legislative din ultimii ani, realizate inclusiv sub presiunea eforturilor de autoreprezentare ale persoanelor cu dizabilități, au creat premise pentru autoreprezentarea acestora (inclusiv cu dizabilități intelectuale). Totuși schimbările în cadrul legislativ și de politici nu sunt întotdeauna susținute de voință politică la toate nivelurile și nu au condus, deocamdată, la schimbări majore la nivel instituțional, individual, atitudinal etc., astfel încât, persoanele cu dizabilități să-și facă auzite vocile și să-și exercite drepturile într-un mod egal și autentic.

O altă barieră importantă pentru autoreprezentarea persoanelor cu dizabilități o constituie **accesibilitatea** mediilor fizice și virtuale, ale bunurilor și serviciilor, ale tehnologiilor informației și ale comunicațiilor (TIC). Accesibilitatea reprezintă o condiție inerentă pentru participarea deplină a persoanelor cu dizabilități în toate sferele vieții, în condiții de egalitate cu ceilalți. În ciuda faptului că principiul accesibilității este inclus în politicile și actele legislative și normative naționale, se constată deficiențe în punerea în practică a acestuia. Infrastructură fizică (inclusiv transporturi) nu este, în general, adaptată nevoilor persoanelor cu dizabilități locomotorii. Lipsa rampelor de acces în majoritatea clădirilor publice, a lifturilor pentru accesul la etaje superioare, toaletele ne-adaptate, locuri de parcare ne-rezervate pentru persoanele cu mobilitate redusă etc., fac dificilă angajarea în acțiuni de pledoarie cu participare fizică.

Carențele la nivelul accesibilității informaționale reprezintă o barieră pentru autoreprezentarea persoanelor cu deficiențe senzoriale și/sau intelectuale. Eforturi trebuie canalizate spre asigurarea accesului la informație în formate alternative, precum Braille, texte ușor-de-citit și înțeles, audio, subtitrări, interpretare în limbaj mimico-gestual. Este necesară promovarea alfabetizării digitale care ar putea oferi posibilitatea de a accesa informații de interes și a susține eforturile de autoreprezentare în mod eficient. Tehnologiile asistive (echipamente precum

computere cu software specializate, ecrane tactile sau dispozitive de comunicare alternativă și augmentativă etc.) ar avea un rol crucial în facilitarea eforturilor de autoreprezentare ale persoanelor cu orice tip de dizabilitate. Respectarea standardelor internaționale de accesibilitate a paginilor web (WCAG, 2023) ar asigura accesul persoanelor cu dizabilități senzoriale la informații publice.

O provocare importantă este neasigurarea accesului la informațiile de interes pentru persoanele cu dizabilități intelectuale. Informațiile nu sunt, de regulă, adaptate la nivelul de înțelegere al persoanelor cu deficiențe intelectuale. Odată ce informația nu este înțeleasă, persoanele se pot confrunta cu consecințe serioase asupra, incluziunii, participării, justiției sociale, egalității în drepturi etc.

Asigurarea accesibilității fizice, informaționale, procedurale, de comunicare în toate aspectele vieții, inclusiv în infrastructură, transport, servicii și tehnologie, este esențială în asigurarea oportunităților de autoreprezentare pentru persoanele cu dizabilități. Prin urmare, asigurarea accesibilității trebuie să fie o preocupare continuă și evolutivă, care contribuie la crearea unui mediu inclusiv pentru toți. Rolul persoanelor cu dizabilități ar putea fi crucial în acest sens, acestea putând fi implicate la etapele de planificare a evenimentelor, politicilor etc., de dezvoltare de produse și servicii, și de evaluare continuă a măsurilor de accesibilitate.

O altă barieră importantă în procesele de autoreprezentare o constituie **atitudinile stigmatizante** ale societății în raport cu persoanele cu dizabilități. Stigma și prejudecățile din partea societății pot eroda încrederea și stima de sine ale persoanelor cu dizabilități (Scambler, 2019). Odată internalizate percepțiile și convingerile negative, persoanele cu dizabilități pot simți că nu sunt suficient de capabile să își apere drepturile și nevoile. Atitudinile reprobatoare crează frica de a fi judecate și respinse (Scior & Werner, 2016). Astfel, anticipând atribuirea de etichete în cazul în care își exprimă punctele de vedere, persoanele cu dizabilități aleg să tacă sau să ascundă experiențele lor reale. Fiind conștiente de stereotipurile negative asociate identității lor, persoanele cu dizabilități pot simți presiunea de a se conforma acestor stereotipuri sau de a evita comportamente care le contestă. Această amenințare poate împiedica autoreprezentarea prin limitarea voinței indivizilor de a-și exprima perspectivele și nevoile unice. Atitudinile stigmatizante contribuie la faptul că persoanele cu dizabilități se confruntă adesea cu marginalizare și excludere socială. Această izolare poate face mai dificilă găsirea rețelilor de suport, aliaților sau unui sentiment de apartenență, elemente esențiale pentru o autoreprezentare eficientă. Fără o comunitate de sprijin, indivizii pot simți că sunt izolați și nu au puterea de a contesta practici discriminatorii sau de a-și revendica drepturile.

Mai multe studii privind egalitatea și nediscriminarea în Republica Moldova, realizate de către Consiliul pentru Egalitate (2021) și (2015) au măsurat atitudinile și percepțiile populației generale cu privire la diferite grupuri vulnerabile și marginalizate din țară, inclusiv persoanele cu dizabilități fizice, mintale și intelectuale. Rezultatele studiilor arată că cetățenii Republicii Moldova manifestă un grad moderat de acceptare a persoanelor cu dizabilități, atitudinile stigmatizante fiind mai mari în raport cu persoanele cu dizabilități mentale și intelectuale, comparativ cu persoanele care au dizabilități fizice.

Deseori, în încercările persoanelor cu dizabilități intelectuale, mentale sau psiho-sociale de a se autoreprezenta, acestea nu sunt ”luate în serios”. Percepția generală despre persoanele cu dizabilități intelectuale este că nivelul lor de înțelegere nu este suficient pentru a face judecăți de valoare, pentru a lua decizii corecte, pentru a-și controla propriile vieți etc. Din perspectiva dezvoltării politicilor publice în domeniul dizabilității, această percepție vine din partea factorilor de decizie care formulează politici, creează bunuri și servicii pentru persoanele cu dizabilități. În plus, există o rezistență din partea autorităților la eforturile oricăror grupuri de advocacy de a aduce pe agenda publică anumite probleme.

Totodată, rezultatele studiilor privind egalitatea indică asupra unei tendințe pozitive din ultimii ani, și anume – de reducere a distanței sociale în raport cu persoanele cu dizabilități în percepțiile cetățenilor moldoveni. Acest fapt se explică prin inițiativele organizațiilor societății civile active în domeniul dizabilității de a promova imaginea pozitivă a persoanelor cu dizabilități în societate și de a promova principiile de egalitate și nediscriminare, dar și prin creșterea gradului de activism și implicare civică a persoanelor cu dizabilități, manifestate inclusiv prin eforturile de autoreprezentare a acestora în ultimii ani.

Acțiunile de educare continuă a societății, campaniile de informare și sensibilizare a opiniei publice, dar și împuternicirea persoanelor cu dizabilități de a-și promova și apăra drepturile pot contribui la reducerea stereotipurilor și prejudecăților și la promovarea unei atitudini pozitive față de persoanele cu dizabilități (Scior & Werner, 2016). Un nivel redus de stigmatizare, la rândul său poate contribui la încurajarea comportamentelor de autoreprezentare.

Un alt impediment pentru autoreprezentare îl constituie **insuficiența resurselor financiare** (Petri, Beadle-Brown & Bradshaw, 2021). În condițiile unor resurse financiare limitate, persoanele aleg să prioritizeze nevoile de bază (precum alimentație, sănătate), în defavoarea celor de formare a unor cunoștințe și abilități care să-i ajute în revendicarea drepturilor. Constrângerile financiare limitează opțiunile persoanelor cu dizabilități în accesarea oportunităților de informare, educație și dezvoltare personală, făcând dificilă obținerea de cunoștințe și abilități necesare pentru o autoreprezentare eficientă la nivel individual. În plus, resursele financiare limitate împiedică persoanele cu dizabilități să se antreneze în acțiuni de advocacy, acestea din urmă presupunând anumite cheltuieli (de deplasare, investigare a anumitor subiecte, consultanță legală și/sau juridică etc.). Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, în Republica Moldova 41.2% dintre persoanele cu dizabilități trăiesc în sărăcie absolută (BNS, 2023), prin urmare sunt expuse riscului de a nu se implica în acțiuni de advocacy și autoreprezentare din cauza resurselor financiare limitate.

Totodată, autoreprezentarea ca mișcare este posibilă doar în contextul unor rețele de sprijin social. Constrângerile financiare pot izola indivizii, reducându-le oportunitățile de a se conecta cu colegi care îi susțin sau mentori care îi pot ghida în eforturile lor de pledoarie. Resursele financiare limitate fac dificil accesul la rețelele profesionale de autoreprezentare, precum cele europene sau internaționale, împiedicând capacitatea autoreprezentărilor din Republica Moldova de a căuta și găsi sprijin și de a construi alianțe la scară mai largă. Fără finanțare adecvată,

organizațiile persoanelor cu dizabilități și grupurile neformale ale autoreprezentanților ar întâmpina dificultăți în operare. Până în prezent, în Republica Moldova inițiativele de creare și fortificare a grupurilor de autoreprezentare au fost susținute din resursele financiare ale donatorilor externi, în cadrul câtorva proiecte implementate de organizații ale societății civile active în domeniul dizabilității.

Carențele în capacitățile persoanelor de suport în a oferi asistență de calitate persoanelor cu dizabilități (mai ales intelectuale) și în dezvoltarea abilităților de autoreprezentare constituie o altă provocare. Persoanele cu dizabilități intelectuale au nevoie de suport în luarea deciziilor, dar acesta este deseori confundat cu ghidarea. Prin suport, persoana este ajutată să înțeleagă cum anumite decizii o pot afecta, prin ghidare, persoana este direcționată spre a lua anumite decizii pe care persoana de suport le crede ca fiind cele mai potrivite. Aliații și susținătorii sunt necesari pentru a sprijini eforturile de autoreprezentare, dar forța reală trebuie să vină totuși de la persoanele cu dizabilități. Deseori nu există o voce „adevărată” a persoanelor cu dizabilități intelectuale, mai ales când activitatea de autoreprezentare se desfășoară în cadrul organizațiilor active în domeniul dizabilității, serviciilor sociale etc. Astfel, există riscul ca persoanele cu dizabilități să nu aibă puterea reală de a se face auziți. Cercetătorii tematicii autoreprezentării (Hutton, Park, P., Park, R. & Rider, 2010) și (Beckwith, 2016) utilizează un termen pentru acest risc – *tokenism* – un termen englez, care desemnează o practică socială de a efectua acțiuni simbolice pentru incluziunea membrilor aparținând unor grupuri minoritare, subreprezentate. Reprezentanții acestor grupuri, de fapt, nu au o voce proprie reală, nu au o putere proprie, iar incluziunea este doar o aparență.

O altă provocare în procesele de autoreprezentare o constituie barierele **de ordin personal**. Generațiile actuale de persoane (în special adulți) cu dizabilități nu au avut context favorabil pentru a învăța abilitățile de autoreprezentare, dat fiind faptul că schimbările în domeniul dizabilității în Republica Moldova au început aproximativ un deceniu în urmă. Lipsa încrederii în sine, frica de confruntare sau de reacțiile negative din partea societății, abilitățile limitate de comunicare și ale asertivității pot împiedica capacitatea de a susține în mod eficient dorințele, nevoile, interesele etc., de a se implica în activități de pledoarie și autoreprezentare (Hartley & Maclean, 2009). Totodată, cunoștințele insuficiente despre drepturile persoanelor cu dizabilități, limitează capacitățile de autoreprezentare ale acestora. Numeroasele cercetări din domeniul dizabilității, inclusiv din Republica Moldova (Malcoci & Munteanu, 2017), demonstrează că multe dintre persoanele cu dizabilități, în special cele cu deficiențe intelectuale, cele care locuiesc în medii rurale și cele plasate în instituții rezidențiale, nu-și cunosc drepturile. Neștiind ce drepturi au, persoanele cu dizabilități nu pot pleda pentru acestea.

Eliminarea sau reducerea barierelor de ordin personal, presupune acțiuni de creștere a conștientizării de sine din partea persoanelor cu dizabilități, ceea ce implică înțelegerea propriilor nevoi și valori, a specificului dizabilității și a necesităților de suport care ar rezulta din acestea. Un alt aspect important se referă la dezvoltarea abilităților de comunicare, inclusiv comunicare asertivă, care ar ajuta persoanele cu dizabilități să își poată exprima opiniile și sentimentele (Hartley &

Maclean, 2009) și (Brady et al., 2016), să-și crească independența și capacitățile de autoreprezentare (Anderson & Bigby, 2017). Totodată, este necesară învățarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, dar și a modalităților de apărare, revendicare și promovare a acestora. Cunoșcându-și drepturile, persoana devine împuternicită să și le revendice. Nu în ultimul rând, este necesară dezvoltarea liderismului (leadership), care presupune că persoana cu dizabilități trece de la etapa de luare a unor decizii cu privire la propria viață și de comunicare și revendicare a propriilor interese și necesități, la susținerea altor persoane cu nevoi și preocupări similare. Liderismul în sine nu este posibil fără celelalte componente, prezentate anterior – cunoaștere de sine, comunicare și cunoașterea drepturilor. Adicional acestora, liderismul presupune ca o persoană să fie capabilă să motiveze, influențeze și să convingă alți oameni cu referire la atingerea anumitor obiective – caracteristici considerabil mai rar întâlnite în rândul persoanelor cu dizabilități. Este extrem de important ca dezvoltarea cunoașterii de sine, a drepturilor și obligațiilor, dezvoltarea autonomiei și independenței, a abilităților de comunicare și liderism să înceapă din fragedă copilărie, rolul familiei fiind crucial în acest sens (A Series of Papers on Scaling-Up Efforts to Promote Self-Determination, 2011).

Concluzii. Prezentul articol a explorat multiplele bariere cu care se confruntă persoanele cu dizabilități în procesele de autoreprezentare. Aceste bariere pot lua diverse forme: de la prejudecăți sociale și discriminare sistemică, până la insecurități personale și dificultăți în comunicare.

În timp ce recunoașterea barierelor este crucială, este la fel de important să subliniem multitudinea de soluții și strategii disponibile pentru a le depăși. Unele dintre acestea vizează eforturile de învățare continuă din partea persoanelor cu dizabilități: dezvoltarea încrederii și a stimei de sine, învățarea abilităților de comunicare eficientă ca fundament al autoreprezentării, dezvoltarea abilităților de lider, cunoașterea drepturilor, crearea rețelelor de sprijin și mentorat pentru a oferi persoanelor cu dizabilități modele de pledoarie și autoreprezentare etc. Altele, presupun acțiuni la nivelul societal, precum: educarea populației generale cu referire la persoanele cu dizabilități ca membri cu drepturi egale în societate, crearea unor legi și politici incluzive, asigurarea accesibilității prin eliminarea barierelor care împiedică participarea persoanelor cu dizabilități în viața socială etc.

Înțelegerea și abordarea barierelor sunt cruciale pentru promovarea egalității de șanse, participarea deplină și includerea persoanelor cu dizabilități în toate aspectele vieții sociale, economice și politice. Prin depășirea obstacolelor și prin valorizarea autonomiei și autodeterminării, persoanele cu dizabilități pot deveni protagoniști ai propriilor vieți și pot contribui în mod semnificativ la construirea unei societăți mai incluzive și echitabile.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

A Series of Papers on Scaling-Up Efforts to Promote Self-Determination. (2011).

Paper 3: Self-Determination Across the Life Span: Issues and Gaps. A National Gateway to Self-Determination.
<https://www.aucd.org/docs/ScalingUpPaper3.pdf>

Anderson, S., & Bigby, C. (2017). Self-advocacy as a means to positive identities for people with intellectual disability: 'We just help them, be them really.

- Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(1), 109-120.
<http://arrow.latrobe.edu.au:8080/vital/access/manager/Repository/latrobe:42246>
- Andriuța, E. (2018). *Capacitatea juridică în diverse ramuri de drept*. Teză de doctor în drept. Universitatea de Studii Politice și Economice Europene "Constantin Stere".
http://www.cnaa.md/files/theses/2018/53179/eleonora_andriuta_thesis.pdf
- Beckwith, R. (2016). *Beyond Tokenism: People With Complex Needs in Leadership Roles: A Review of the Literature Inclusion*.
https://www.researchgate.net/publication/308046725_Beyond_Tokenism_People_With_Complex_Needs_in_Leadership_Roles_A_Review_of_the_Literature
- Biroul Național de Statistică (BNS). (2023). *Aspecte privind nivelul de trai al populației Republicii Moldova*. Chișinău.
https://statistica.gov.md/files/files/publicatii_electronice/aspecte_nivelul_trai/Publicatia_CBGC_editia_2023.pdf
- Brady, N. C., Bruce, S., Goldman, A., Erickson, K., Mineo, B., Ogletree, B. T., Paul, D., Ronski, M. A., Sevcik, R., Siegel, E., Schoonover, J., Snell, M., Sylvester, L., & Wilkinson, K. (2016). Communication services and supports for individuals with severe disabilities: Guidance for assessment and intervention. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 121(2), 121-138.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4770561/pdf/nihms687953.pdf>
- Cojocaru, N., Oceretnii, A., Bătrânescu, V., & Malcoci, L. (2021). *Politici și practici de ghidare în carieră a tinerilor cu dizabilități din Republica Moldova*. Chișinău: Prin-Caro SRL.
- Colker, R., & Milani, A. A. (2015). *Everyday law for individuals with disabilities*. Routledge.
- Consiliul pentru egalitate. (n.d.). *Studiu privind percepțiile și atitudinile față de egalitate*. Chișinău. http://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/studiu-privind-perceptiile-si-atitudinile-fata-de-egalitate_study-on-perceptions-and-attitudes-towards-eq
- Equality Council. (n.d.). *Study on Equality Perceptions and Attitudes in the Republic of Moldova*. Council on the prevention and elimination of discrimination and ensuring equality. Chișinău.
- Hartley, S., & Maclean, W. (2009, March). Stressful social interactions experienced by adults with mild intellectual disability. *Am J Intellect Dev Disabil*, 114(2), 71-84.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2831777/pdf/nihms178074.pdf>
- Hutton, S., Park, P., Park, R., & Rider, K. (2010). Rights, respect and tokenism: Challenges in self-advocacy. *Journal on Developmental Disabilities*, 16(1), 109. https://oadd.org/wp-content/uploads/2010/01/41006_JoDD_16-1_109-113_Hutton_et_al_v6f.pdf

- Lawson, A., & Gooding, C. (2005). *Disability rights in Europe: from theory to practice*. Vol. 7. Hart publishing.
- Malcoci, L., & Munteanu, P. (2017). *Incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități: Studiu sociologic*. Chișinău.
- Petri, G., Beadle-Brown, J., & Bradshaw, J. (2021). Even a Self-Advocate Needs to Buy Milk’—Economic Barriers to Self-Advocacy in the Autism and Intellectual Disability Movement. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 23(1), 180-191. <https://sjdr.se/articles/10.16993/sjdr.738>
- Scambler, G. (2019). *A sociology of shame and blame: Insiders versus outsiders*. Springer.
- Scior, K., & Werner, S. (2016). *Intellectual disability and stigma*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Martinis, J., & Blanck, P. (2018). *Supported decision-making: Theory, research, and practice to enhance self-determination and quality of life*. Cambridge University Press.
- Web Content Accessibility Guidelines (WCAG)*. (2023, October 3). <https://wcag.com/>